

Investigating the features of Mikhail al-Saqqal's utopia in the novel *Lataif al-Samar* in the steering wheel of al-Zahra and al-Qamar through the lens of religious teachings and on the basis of Gerard Genet's theory of transtextuality

Mojtaba Sadeghi, PhD student of Arabic language and literature, Yazd University

Ali Bayanlou¹, Associate professor, Department of Arabic Language and Literature, Yazd University

Reza Afkhami Aghda, Associate professor, Department of Arabic Language and Literature, Yazd University

Ali Asghar Ravanshad, Assistant professor, Department of Arabic Language and Literature, Yazd University

Received: 13-08-2024

Accepted: 20-01-2025

Introduction: Utopia means a perfect and impossible city, that is, an ideal society where there is no cruelty and injustice. Throughout history, many philosophers have depicted a Utopia

Mikhail al-Saqqal (1852-1937) was born in Malta. This Syrian Christian writer promoted modern and intellectual ideas in his works. In the novel *Lataif al-Samar fi Skan al-Zahra al-Qamr*, he rebelled against the social and political conditions of Syria in the era of the movement and presented his reform ideas in the form of a scientific-fictional text.

Saqqal's narration style is preaching, moral, educational and educational. The novel is a fictional narrative and one of the first utopian works in the contemporary Syrian literature. The general theme of the novel is a story in which the author talks about a place called Venus in the imaginary world, quoting his father. The female authority observes and describes the state of modern agriculture. Then, the novelist compares Venus with the earth and criticizes the anomalies of life and social corruption of the people of the world, especially the people of Aleppo. With the help of this sketchy utopia, Saqqal calls the people of Aleppo to establish an advanced land like the land of Venus, so that they can finally achieve the promised prosperity.

Gérard Genet (1930), a French theorist, is an influential researcher in the field of intertextuality, who introduced a special system for analyzing the meanings of the text. He chose the word transtextuality to show the types of connection a text can have with other texts. Transtextuality is an important theory in the field of literary criticism and reading of texts. The purpose of this article is to analyze the most important characteristics of Saqqal Utopia, to examine the religious doctrines in the novel, and to identify the connections of these doctrines based on the theory of transtextuality of Gérard Genet.

---

¹ Corresponding Author Email: abayanlou@yazd.ac.ir

Methodology: This research seeks to analyze the most important features of Saqqal Utopia with a descriptive analytical method and with the help of library and electronic resources, examine the religious teachings expressed in the novel, and analyze the connections of these teachings based on Gerard Genet's theory of transtextuality.

Results and discussion: The title of Lataef's novel means the pure and secret ideas of the times about the inhabitants of Venus, which refers to nowhere. The title of Afade's novel creates a kind of paratext in such a way that it determines the direction and path of the main text for the reader, and he finds that the author is trying to express very rare words describing the planet Venus as an unattainable place and "nowhere to live" for the masses of people.

Lataif al-Samar's text is a novel in which other genres, such as plays, can be seen. Thus, in different parts of the novel, conversations are exchanged among the characters in certain places. Considering the quantitative aspect, the practical aspect, the personal motivation, and the cultural and social circumstances of the Syrian society, the author has taken the themes of his novel from religious teachings. Indeed, religion has a special place in Saqqal's Utopia. He introduces the inhabitants of Venus as united, kind, honest, humble, chaste, free from moral vices and clean, and he calls the Syrian people and all those who study the story of the inhabitants of Venus to condole with them. Living in an Islamic society and being familiar with religious teachings have been effective in the thoughts expressed in Saqqal's Utopia as much as possible; various religious discourses have been rewritten in his idealistic thoughts. The semantic system of the novel is based on intertextuality, hypertextuality, paratextuality, supertextuality, and metatextuality.

Conclusion: Mikhael al-Saqqal describes the imaginary city of Venus with the same characteristics as in the novel by Lataef al-Samar. Those characteristics include a) a religion centered on religious tolerance and avoidance of prejudice based on the four principles of love, honesty, chastity and humbleness, b) fair judgment and reforming the judicial system, c) respecting the position of women in the society, d) education of the society members, especially children, and e) science orientation towards modern agriculture. Belief in the one and only God, His forgiveness and mercy, the high position of man and his right to life, adherence to the principles of love, chastity, honesty and humility, earning a good livelihood, striving for the sake of God, practical attribution to good deeds and cleanliness are among the emphasized religious teachings. Based on the intertextual relationship, we found that Saqqal has explicitly or implicitly rewritten a number of verses and hadiths in his novel due to living in an Islamic environment and being familiar with Islamic teachings. The relationship between hypertextity and quantitative and practical aspect in this work shows that the author has chosen religious propositions, most of which address social, political, cultural and moral issues and propose suitable solutions for a good and ideal social life. Describing the issues artistically is one of the merits of the story. The title, introduction and conclusion of the novel have paratextual characteristics. The inclusion of literary plays in the novel is another features of the work.

Saqqal's work is not just an imitation of religious texts. He has used all kinds of transtextuality to develop the text of the novel from technical and artistic points of view. Most of these descriptions express the motivation of the author to change the

views and thoughts of his audience in order to build an ideal, growing and transcendent society.

Keywords: Mikhael al-Saqqal, Armanshahr, Lataif al-Samar, Religious teachings, Transtextuality.

References

The Holy Quran

Agha Pirouz, Ali, (2018), "Leadership in Islamic Management", Islam and Management Research, Year 1, Number: 3 pp. 91-116.

Amadi, Abul Fatah, (1383), Gharral al-Hakm and Derr al-Kalam, Mohsen Mousavi, second edition, Qom: Dar al-Hadith.

Asil, Hojatullah, (2013), Utopia in Iranian thought, third edition, Tehran: Ni.

Ayazi, Mohammad Ali, (2010), "The Criterion of Religiosity", Besharat, No.: 26.

Payandeh, Abolqasem, (1382), Nahj al-Fasaha, 4th edition, Tehran: Dunya Danesh.

Jafar Fard, Mahdi, (2013), "Utopia in the passage of time", Hekmat Razavi magazine, number: 26, pp. 25-48.

Hamiri, Abdullah bin Jafar, (1413 AH), Qorb al-Asnad, Qom: Al-Al-Bait Institute.

Dabbagh, Ayesha, (1972), The Intellectual Movement in Aleppo, first edition, Beirut: Dar al-Fikr.

Dashti, Mohammad, (1386), translated by Nahj al-Balaghe, Qom: Parsayan Publications.

Rasakhi Langroudi, Ahmad, (2019), The Unexpected Horizons of Abad, first edition, Tehran: Information.

Al-Zoghbi, Ahmed, (1995), Al-Tanasas theoretically and comparatively, Jordan: Al-Katani School, Irbid.

Al-Saqal, Mikhail, (2013), Lataif Al-Samar in the Helm of Al-Zahra and Al-Qamar, Doha: Ministry of Culture.

Arab Yusefabadi, Faezeh and colleagues. (2012). "Tratextuality in Hamidi authorities", comparative literature researches, number 1: pp. 121-139.

Gholamalizadeh, Javad, Faizeh Arab Yusufabadi, (2016), "Tratextual relations between Hafez Shirazi's and Abolfath Bosti's Hakemi poems with the Holy Qur'an", Arabic language and literature, number: 16.

Kilini, Mohammad Bin Baqub, (1385), Usul Kafi, Sadegh Hassanzadeh, Tehran: Qaim Al Mohammad.

Alkiyali, Sami, {d. T}, Contemporary Arabic literature in Syria (1850-1950), second edition, {D. n}

Motaghi, Ali bin Hossam al-Din, (1401 A.H.), Kenz al-Ammal fi Sunan al-Aqwal wa al-Afal, Beirut: Al Risala Institute.

Majlisi, Muhammad Baqir, (1421 AH), Bihar al-Anwar, volume 66 of Dar al-Ahya al-Turath al-Islami.

Madaeni, Izz al-Din, (1404 AH), Commentary on Nahj al-Balaghah, Beirut: Dar al-Jeel.

Muradkhani, Kiana, (1379), "Research on the history of Utopia and Anti-Utopia", Book of the Month of Literature and Philosophy, number: 38.

Moore, Tamas, (1373), Utopia, translated by Dariush Ashuri, Tehran: Khwarazmi.

Mirsadeghi, Jamal, (1377), Dictionary of the Art of Story Writing, Tehran: Mehnaz Book.

..... (2014) Fiction, 7th edition, Tehran: Sokhan Publications.

Namour Mutlaq, Bahman, (2016), "Transtextuality of the study of the relationships of a text with other texts", Research Journal of Humanities, Number: 6, pp. 83-98.

Navid, Nafiseh, (1402), "Comparative study of the position of women in Abrahamic religions", Theological Journal, 16th year, number 62.

Hammet Benari, Ali, (2013), "The relationship between education and training with an emphasis on the perspective of Islam", Islam and educational research, number: 2, pp. 37-50.

بررسی شاخصه‌های آرمانشهر میخائیل الصقال در رمان "لطانف السمر فی سگان الزهرة والقمر"، با نگاهی به آموزه‌های دینی (براساس نظریه‌ی ترامتیت ژرار ژنت)

مجتبی صادقی، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

علی بیانلو^{*}، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

رضا افخمی عقدا، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

علی اصغر روان‌شاد، استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۳۰

چکیده

آرمانشهر، مدینه‌ی فاضله‌ای است که در آن انسان‌ها در سعادت زندگی می‌کنند. در طول تاریخ برخی از فلاسفه و ادبا، ویژگی‌های مطلوب آرمانشهر خود را ترسیم کرده‌اند. میخائیل ال "الصقال" ادیب سوری در رمان "لطانف السمر فی سگان الزهرة والقمر"، به ترسیم آرمانشهر می‌پردازد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی کوشیده است مهم‌ترین شاخصه‌های آرمانشهر "الصقال" را تحلیل، آموزه‌های دینی تبلور یافته در رمان را بررسی و روابط این آموزه‌ها را بر اساس نظریه‌ی ترامتیت ژرار ژنت واکاوی کند. نتایج نشان می‌دهد که دین‌مداری، قضاوت عادلانه، تکریم زن، تعلیم و تربیت، ترجیح روستا و علم جدید مهم‌ترین شاخصه‌های آرمانشهر "الصقال" می‌باشند. موضوعات اعتقاد به خداوند یگانه، جایگاه والای انسان، پایبندی به محبت، عفت، صداقت و تواضع، جهاد، اتصاف عملی به نیکی‌ها و نظافت آموزه‌های دینی مورد تأکید "الصقال" هستند. رمان با طیف‌های گوناگونی از متون دینی ارتباط برقرار کرده و این ارتباط در جهت ایجاد نظام معنایی شامل روابط زبرمتیت، بینامتیت و فرامتیت است و بسامد زبرمتیت بیشتر از سایر روابط می‌باشد. آشنایی با آموزه‌های دینی در ترسیم آرمانشهر "الصقال" مؤثر بوده و تعداد زیاد شاهد مثال‌ها که با متن قرآن یا احادیث رابطه‌ی ترامتیت دارد، گویای این تأثیرپذیری است.

کلیدواژه‌ها: آرمانشهر، آموزه‌های دینی، ترامتیت، میخائیل الصقال، لطائف السمر.

مقدمه

تشکیل جامعه‌ی آرمانی، سودای همیشگی بشریت بوده است. آرمان‌خواهی بزرگ‌ترین عامل تکامل آدمی بوده و او را به تفکر و ابتکار، و می‌داشت. یوتوپیا یا آرمانشهر به معنای مدینه‌ی فاضله و لامکان می‌باشد؛ یعنی جامعه‌ی آرمانی که در آن ظلم و بی‌عدالتی وجود ندارد. در طول تاریخ، فلاسفه‌ی بسیاری به ترسیم آرمانشهر پرداخته‌اند. افلاطون (۳۴۷-۴۲۷ م)، اولین فیلسوف آرمانگرا بود؛ از نظر او مدینه‌ی فاضله جامعه‌ای است که در آن خرد، دانش، فضیلت و عدالت حکم‌فرماست. سنت آگوستین (۳۵۴-۴۳۰ م) از مفسران مسیحی، در کتاب شهر خدا، هدف آرمانشهر خود را تحقق‌بخشیدن به دو خواسته‌ی انسانی؛ یعنی صلح و عدالت می‌داند. ابونصر فارابی (۲۵۹-۳۳۹ ق) اندیشه‌ی آرمانشهر را بر پایه‌ی اندیشه‌ی فلسفی و شریعت اسلامی مطرح کرد. در نظر وی مدینه‌ی فاضله، اجتماعی است که امکانات سعادت انسان‌ها را فراهم می‌کند (جعفری فرد، ۱۳۹۱: ۴۰-۲۶). کلمه‌ی آرمانشهر از دو کلمه‌ی یونانی *eutopia* به معنی «لامکان» و *eutopia* به معنای «آباد مکان» گرفته شده است؛ اما تامس مور (۱۴۷۸-۱۵۳۵ م) ترکیبی دو پهلوی از این دو واژه ساخت و آن را «ناکجا آباد» (*utopia*) نامید (مرادخانی، ۱۳۷۹: ۷۲). شهر خیالی او دارای نظم آرمانی و نظام عقلی می‌باشد و این نظم اسباب سعادت ساکنان شهر را فراهم می‌کند (راسخی لنگرودی، ۱۳۹۰: ۱۸۰). در اصطلاح، ادبیات آرمانشهری به هر اثر داستانی، فلسفی، مذهبی و سیاسی گفته می‌شود که تصویری خیالی از دنیایی ارائه می‌دهد که در مقایسه با دنیای واقعی جنبه‌ی آرمان‌خواهی داشته باشد (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۷).

تحولات سیاسی و اجتماعی اگر آشفته‌گی ذهنی ایجاد کند، حامل اندیشه‌ی آرمانشهری است. سوریه تحت تأثیر گفتمان روشنفکری فرانسه، بعد از یک دوره عقب‌ماندگی از تمدن ناشی از حکومت عثمانی‌ها، شاهد حرکت‌های فکری مروج اندیشه‌های آزادی، قانون، محبت و مساوات بود که توسط عده‌ای از ادبا مطرح شد (الکیالی، ۱۹۶۸: ۲۵). "میخائیل الصقال" ادیب مسیحی سوری از جمله‌ی این ادبا بود که بر شرایط اجتماعی و سیاسی شورید و در رمان "لطفائف السمر في سگان الزهرة والقمر" اندیشه‌های اصلاحی خود را در قالب یک ژانر علمی-تخیلی مطرح کرد. رمان مذکور از جمله اولین رمان‌های آرمانشهری ادبیات معاصر سوریه و روایتی خیالی است که در عالم رویا، نویسنده به نقل از پدرش، از جایی به نام زهرة و نظامات اجتماعی آموزشی حقوقی آن

سخن می‌گوید. با توجه به اینکه نمونه‌های فراوانی از ترامنتیت در رمان مذکور مشاهده می‌شود، زمینه‌ی خوبی برای تحلیل رمان براساس نظریه‌ی ترامنتیت ژرار ژنت فراهم است. ژرار ژنت^۱ (۱۹۳۰م) از پژوهشگران شهیر فرانسوی در زمینه‌ی بینامتنیت است که نظامی خاص، برای تحلیل دلالت‌های متن را پایه‌گذاری کرد. او واژه‌ی ترامنتیت را برای نشان‌دادن ارتباط یک متن با دیگر متون مطرح کرد (Abrams, 1993:285). ترامنتیت یکی از نظریه‌های مهم در حوزه‌ی نقد ادبی و خوانش متون است.

هدف این مقاله، تحلیل مهم‌ترین شاخصه‌های آرمانشهر «الصقال» و بررسی روابط ترامنتی آموزه‌های دینی تبلور یافته در رمان جهت نیل به آرمان‌شهر بر اساس نظریه‌ی ژرار ژنت و همچنین پاسخ به سؤالات ذیل است:

- ۱- «الصقال» برای شهر آرمانی زهرة چه شاخصه‌هایی را ترسیم کرده است؟
- ۲- بن‌مایه‌های دینی مؤلفه‌های آرمان‌شهر «الصقال» کدامند؟
- ۳- بر اساس نظریه‌ی ژنت دیدگاه‌های آرمان‌شهری صقال، کدام روابط ترامنتی را با آموزه‌های دینی تشکیل می‌دهد؟

پیشینه‌ی پژوهش

با توجه به عنوان پژوهش از دو منظر آرمانشهر و ترامنتیت به نمونه‌هایی از آثار تألیف شده در این خصوص اشاره می‌شود:

علی منتظمی و همکاران در مقاله‌ی «اندیشه‌ی آرمانشهر در قصیده‌ی «علی بساط الريح فوزي معلوف»» (زبان و ادبیات عربی، شماره ۲: ۱۳۸۹) با تحلیل قصیده به این نتیجه می‌رسند آزادی به‌عنوان بزرگ‌ترین رویای شاعر دربردارنده‌ی مفاهیم آرمانی مانند آرامش، عدالت، عشق راستین و جاودانگی است.

محمد جعفر اصغری در رساله‌ی خود با عنوان «فكرة المدينة الفاضلة أو اليوتوبيا لدى أعلام الشعراء التفعيلة العراقيين و الايرانيين» (۱۳۹۱) به بررسی اندیشه‌ی آرمانشهر در شعر شاعران نوپرداز عراق و ایران می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که این شاعران در پی ساختن جامعه‌ای عاری از زشتی و پلیدی هستند و بر درونمایه‌های با ارزشی همچون عدالت، آزادی، عشق، تأکید می‌ورزند.

زهرة ناعمی و فرهنگ مفاخری در مقاله‌ی «آرمانشهر و ضد آرمانشهر در آثار علمی تخیلی توفیق حکیم نمایشنامه "رحلة الى الغد" و داستان کوتاه "في سنة مليون"» (نقد ادب معاصر عربی، شماره ۱۲: ۱۳۹۶) سعی می‌کنند تا نمونه‌هایی از توصیفات آرمانشهر و ضد آرمانشهری را در این دو اثر بررسی کنند و در نهایت به این نتیجه می‌رسند که توفیق ضمن معرفی جنبه‌های آرمان‌شهری دنیای صنعتی آینده، جنبه‌های ضد آرمان‌شهری را نیز بیان می‌دارد.

درباره‌ی نظریه‌ی ژنت آثار نسبتاً زیادی تالیف شده است که به مواردی اشاره می‌شود: علی اکبر احمدی چناری و همکاران در مقاله‌ی «ترامنتیت در عذابات المتنبي في صحبة کمال أبوديب براساس نظریه‌ی ژرار ژنت» (لسان مبین، شماره ۴۶: ۱۳۸۹) روابط ترامنتیت متن حاضر را با متون پیشین بررسی می‌کنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که أبوديب با دستمایه قراردادادن حوادث زندگی متنبي، مخاطب را به دانش گسترده‌ای فرا می‌خواند که با تغییر حجم و محتوای متون پیشین و کوتاه و بلندکردن دامنه‌ی زمانی آن‌ها، قصد متزلزل‌ساختن شخصیت‌ها و رخدادهای تاریخی دوران متنبي را دارد.

جواد غلامعلی‌زاده و فائزه عرب یوسف آبادی در مقاله‌ی «ارتباطات ترامنتی اشعار حکمی حافظ شیرازی و ابوالفتح بُستی با قرآن کریم» (زبان و ادبیات عربی، شماره ۱۶: ۱۳۹۶) به این نتیجه می‌رسند که هر دو شاعر در زمینه‌های مختلف حکمی، اخلاقی هم عقیده هستند و علاوه بر این، حضور چشمگیر آیات قرآن در جای جای این اشعار، روابط ترامنتی معتبری از نوع بینامتنیت و فرامتنیت را تأیید می‌کند.

فائزه عرب یوسف آبادی و عبدالباسط عرب یوسف آبادی در مقاله‌ی «ترامنتیت در رمان آن مادیان سرخ یال از محمود دولت آبادی» (متن پژوهی ادبی، شماره ۸۵: ۱۳۹۹) به تبیین انواع روابط متون بر اساس نظریه‌ی چند متنیت ژرار ژنت می‌پردازند. نتایج حاکی از آن است که رمان آن مادیان سرخ یال، گونه‌ای از متون چند متنیت است که خودآگاهانه با طیف‌های گوناگونی از متون عربی ارتباط برقرار کرده و این ارتباط در جهت ایجاد نظام معنایی شامل روابط بینامتنیت، بیش متنیت، سرمتنیت و پیرامتنیت است.

یکی از امتیازات این پژوهش، معرفی "میخائیل الصقال" به‌عنوان ادیبی آرمانگرا به جامعه‌ی ایران می‌باشد؛ چرا که با بررسی‌های صورت‌گرفته، به‌نظر می‌رسد تاکنون پژوهشی درباره‌ی او و اندیشه‌هایش منتشر نشده است. در پژوهش حاضر سعی می‌شود تا با روش توصیفی-تحلیلی،

مطالعه‌ی منابع کتابخانه‌ای و دیجیتال و تحلیل محتوای داده‌های کیفی، به اهداف مورد نظر دست یافته و پاسخی برای سؤالات پژوهشی ارائه گردد.

گونه‌های ترامتیت^۲

ژولیا کریستوا^۳ در دهه‌ی ۱۹۶۰ اولین بار اصطلاح بینامتیت^۴ را به کار برد (الزغبی، ۱۹۹۵: ۱۲). از نظر او «هر متن یک بینامتن است که محل تلاقی و تقاطع متون کثیری می‌باشد» (Abrams ۱۹۹۳: ۲۸۵). رار ژنت مطالعات کریستوا را گسترش داد. او واژه‌ی «ترامتیت» یا «چند متنت» را گسترده‌تر از بینامتیت در نظر گرفت. از منظر وی ترامتیت شامل هر نوع رابطه‌ای است که یک متن می‌تواند با غیر خود داشته باشد که به پنج دسته‌ی پیرامتیت، سرمتیت، زیرمتنت، بینامتیت و فرامتیت تقسیم می‌شود (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۵). که در ادامه به شرح مختصر هریک پرداخته خواهد شد:

پیرامتیت^۵

به اعتقاد ژنت، متون در پوششی از متن واژه‌ها ارائه می‌شوند که به طور مستقیم و غیرمستقیم متن را دربرگرفته‌اند. این متن واژه‌ها «پیرامتن» نامیده می‌شوند. پیرامتیت بررسی عناصری است که در آستانه‌ی متن قرار می‌گیرند و دریافت یک متن را از سوی خوانندگان جهت‌دهی و کنترل می‌کنند (Genette, 1997: 3). پیرامتن‌ها شامل عنوان، عناوین فرعی، مقدمه، مؤخره، یادداشت‌های پایانی، حاشیه‌ها، تصاویر، جلد کتاب‌ها و بسیاری از نشانه‌های دیگر هستند.

سرمتیت^۶

سرمتیت شامل مقوله‌های عام مانند انواع گفتمان‌ها، شیوه‌های بیان و ژانرهای ادبی می‌شود که تمام متن‌ها از آن‌ها نشأت می‌گیرند و به این مسأله می‌پردازد که یک متن بخواهد در **عنوانش**، خود را مستقیم یا غیرمستقیم در قالب شعر، مقاله، رمان یا فیلم معرفی کند (Genette, 1997: 4). در نظریه‌ی انواع ادبی، مسأله‌ی تداخل انواع ادبی مطرح است، یعنی هیچ گونه‌ی خالص ادبی وجود ندارد؛ برای مثال ممکن است در یک رمان گونه‌های مختلفی همچون نمایشنامه، غزل و قصیده نمود داشته باشند؛ زیرا این امر نشان‌دهنده‌ی روابط سرمتن، میان‌متون و گونه است. در چنین حالتی گونه‌ی ادبی مشخص با حفظ ویژگی ساختاری خود، وارد گونه‌ی دیگری می‌شود (عرب یوسف‌آبادی

و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۰). تبیین روابط سرمتمی در شناخت و بررسی روابط میان آثار متعلق به یک گونه‌ی ادبی بسیار مؤثر است.

زبرمتیت^۷

زبرمتیت شامل هر رابطه‌ای است که سبب برگرفتگی یک متن یعنی زبرمتن، از یکی از متون پیشین یعنی زیر متن، شود. با رابطه‌ی برگرفتگی، زبرمتیت از بینامتنیت و با شرط تفسیری نبودن از فرامتنیت متمایز می‌شود (Genette, 1997: 5). ژنت از تغییر یک متن برای ایجاد متن دیگر به اسم گشتار نام می‌برد که بر دو نوع کمی و کاربردی است:

گشتار کمی

یکی از روش‌های تغییر یک متن برای ایجاد متن دیگر، تغییر در حجم زیر متن بدون تغییر در محتواست. اگر متن «ب» فشرده‌تر از متن «الف» بود، در آن گشتار کمی کاهش یافته؛ اما اگر متن «ب» گسترده‌تر از متن «الف» بود، در آن گشتار کمی، افزایش متن رخ داده است. (Genette, 1997: 228). در ادامه‌ی بحث، شواهدی در این خصوص ارائه می‌گردد.

گشتار کاربردی

گاهی متن «ب» با تغییر در معنی و محتوای متن «الف»، ایجاد می‌شود که گشتار کاربردی نامیده می‌شود. این نوع گشتار انواعی دارد از جمله گشتار انگیزه، گشتار ارزش و گشتار کیفی. گشتار انگیزه یا جانشینی انگیزه یکی از روش‌های اصلی گشتار معنایی است (Genette, 1997: 309). در این گشتار نویسنده، متن خود را از متون فرهنگی پیش از خود می‌گیرد و آن را با انگیزه‌ی شخصی یا بافت فرهنگی حاکم بر جامعه‌ی خود همسو می‌کند.

بینامتنیت

از نظر ژنت بینامتنیت رابطه‌ی هم حضوری میان دو یا چند متن است. یعنی هرگاه بخشی از یک متن در متن دیگری حضور یابد، رابطه‌ی این دو رابطه‌ای بینامتنی است (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۸)، که این هم حضوری به سه دسته تقسیم می‌شود:

الف- صریح و آشکار: در این نوع بینامتنیت، مؤلف «متن ب» متن دیگری که در نوشته‌اش حاضر شده است را به وسیله‌ی گیومه و ارجاع یا بدون آن متمایز می‌کند (همان).

ب- غیر صریح و پنهان: نویسنده‌ی «متن ب» متنی دیگر - «متن الف» - را بدون ذکر مرجع، در متن خود جاسازی می‌کند (همان). سرقت ادبی-هنری یکی از مهم‌ترین انواع بینامتنیت غیرصریح تلقی می‌شود.

ج- بینامتنیت ضمنی: مؤلف «متن ب» درصدد پنهان کاری نیست؛ بلکه مرجع «متن الف» را به شکل غیرمستقیم معرفی می‌کند (همان: ۸۹). لذا با اندکی دقت ارتباط متن قابل فهم است. کنایات، تلمیحات و اشارات از مهم‌ترین اشکال این نوع بینامتنیت است.

فرامتنیت^۸

این نوع رابطه، براساس تفسیر و تأویل متون است و موجب پیوند یک متن با متن دیگر می‌شود؛ بدون اینکه از آن نقل کند یا نامی ببرد. بنابراین هرگاه متن «ب» به نقد و تفسیر متن «الف» اقدام کند، رابطه‌ی آن‌ها رابطه‌ای فرامتنی خواهد بود (بوعلي، ۲۰۱۴: ۱۸). رابطه‌ی فرامتنی می‌تواند در تشریح، انکار یا تأیید متن «الف» عمل کند.

معرفی "میخائیل الصقال" و آرمانشهر زهره

"میخائیل الصقال" (۱۸۵۲-۱۹۳۷م) در مالط به دنیا آمد. در کودکی با پدر به حلب آمد و در آن‌جا پرورش یافت. در آغاز مشغول به تدریس گردید، سپس به شغل وکالت مشغول شد. در کنار اشتغال، زبان عربی را نیز آموخت. چندی بعد در اثر اهتمام در فراگیری اصول زبان و شوارد، از بزرگان ادب شد. این ادیب مسیحی-سوری در آثار خود مروج اندیشه‌های تجددگرایی و روشنفکری بود و از فکری آزاد و به دور از تعصب دینی برخوردار بود. آثار او عبارتند از:

کتاب العبر، دیوان شعر، کتاب طرائف النديم في تاريخ حلب القديم، مخطوط في علم التشریح، رساله علمی في النحل، مجموعه اشعار و اقوال، شذرات مختلفة، لطائف السمر في السكان الزهرة و القمر أو الغاية في البدايه و النهاية.

رمان "لطائف السمر" در سال ۱۹۰۷ در مصر منتشر شد. این کتاب از اسلوبی نیکو و ترکیبی قوی برخوردار بوده و نویسنده در هاشم آن، مفردات لغوی فراوانی را شرح داده است (دباغ، ۱۹۷۲: ۱۴۷). شیوه‌ی روایت‌گری صقال، وعظی، اخلاقی، تربیتی و تعلیمی است. این رمان یکی از نخستین رمان‌های آرمانشهری ادبیات معاصر سوریه است. مضمون کلی رمان، داستانی خیالی

است که طی آن، مؤلف در عالم خیال، به نقل از پدرش از مکانی به نام زهرة سخن می‌گوید: «قال والدي إنَّ الزهرةَ رياضٌ رائعةٌ وغياضٌ شائفةٌ ذاتُ أشجارٍ باسقةٍ وأزهارٍ بالأطيابِ عابقةٍ تتدفقُ فيها أنهارٌ تختلف ألوانُ بعضها عن بعضٍ..... يَعسل ماؤها فتَبَصُرُ عليه حروفاً تاويلُ كلامها إنا جعلناك شفاءً للمتقين» (الصقال، ۲۰۱۳: ۳۳). او در بین ساکنان سرزمین زهرة، مسائلی مانند دین، احکام حقوقی، تربیتی، وظایف والدین، وضعیت علم و مدارس، معلمان، پزشکان، مقام زن، وضعیت عفاف و کشاورزی مدرن را مشاهده نموده و شرح می‌دهد. مؤلف زهرة را با گرهی زمین قیاس کرده و ناهنجاری‌های زندگی و فساد اجتماعی آن روزگار مردم جهان، خاصه مردم حلب را مورد انتقاد قرار می‌دهد. «الصقال» با استمداد از این یوتوپای ترسیمی، مردم حلب را به پایه‌گذاری سرزمینی پیشرفته نظیر سرزمین زهرة فرا می‌خواند تا سرانجام به سعادت موعود دست پیدا کنند.

بحث و تحلیل شاخصه‌های آرمانشهر

در بحث شاخصه‌های آرمانشهر، موضوعاتی مانند دین‌مداری، رهبری قضات، تکریم مقام زن، تعلیم و تربیت، ترجیح زندگی روستایی و علم‌گرایی مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

دین‌مداری

در شاخصه‌های «الصقال» برای آرمانشهر خود، دین‌مداری جایگاه ویژه‌ای دارد. دین مجموعه تعالیمی است که از سوی خداوند و توسط انبیا برای هدایت بشر ارسال شده و دربرگیرنده‌ی سه حوزه‌ی عقاید، اخلاق و احکام است. دین‌مداری باور به عقاید، تخلق به اخلاق و التزام عملی به احکام است (ایازی، ۱۳۸۰: ۴). «الصقال» در بخش‌های مختلفی از رمان، به تشریح اعتقادات، اخلاقیات و احکام دینی ساکنان زهرة پرداخته است و می‌توان گفت آرمانشهر «الصقال» صبغه‌ی دینی دارد. او در باب اثبات وجود خداوند، برهان نظم را بهترین دلیل بر وجود خداوند یگانه می‌داند:

«إِنَّا لَا نَشْكُ فِي وجودِهِ جَلَّ جَلالُهُ لَأَنَّا نَرَاهُ بِعقولِنَا وقلوبِنَا. الإنسانُ إذا تاملَ الكائناتِ العظيمةَ المُدهشةَ ومايختصُّ بها مِنَ الأعمالِ الغريبةِ المختلفةِ والمُتباينةِ في أحوالها مَعَ انتظام حركاتِها بِحيثُ أنَّها طرأَ علىها خلل جزئي خربت خراباً فتكاد تقفُ حركةُ عقله مِن دهشةٍ وعند ذلك يُقرُّ

شاء أو أبى بوجود مُكوّنٍ مُدبّرٍ فهذا القادرُ الموجِدُ الكونَ الخالقُ الصانعُ هو واحدٌ وهو الله تعالى» (الصقال، ۲۰۱۳: ۱۷۵).

نویسنده با استفاده از زبانی ساده و در عین حال تأثیرگذار، تصویری زیبا و پیچیده از کائنات ارائه می‌دهد و تأمل در عظمت و نظم حاکم بر جهان را دلیل محکمی بر وجود خداوند می‌داند و با کاربرد کلمات «مُکَوّن- مدبّر- قادر- موجد الـکون- خالق و صانع» که دارای مراعات نظیر می‌باشند، سعی در تأکید کلام و اقناع مخاطب دارد. این دیدگاه، آیاتی از قرآن، علی‌الخصوص دو آیه‌ی «الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ» (ملک/۳) و «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَ اللَّهِ لَفَسَدَتَا» (انبیاء/۲۲) را تداعی می‌کند که باتوجه به نظریه‌ی ترامنتیت «ژنت» و ارتباطات متون، رابطه‌ی زبرمتنیت بین دیدگاه «الصقال» و آیات قابل استنتاج است؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در جهت گسترش زبرمتن و تأیید مضمون زیرمتن است که می‌تواند نشان‌دهنده‌ی تأثیر آموزه‌های دینی بر نویسنده‌ی مسیحی باشد.

در بُعد اخلاقیات، نویسنده چهار اصل محبت، عفت، صداقت و تواضع را محور عبادات ساکنان زهرة معرفی می‌کند:

«قال: لَتَكُنْ عِبَادَتُكَ «المحبة» «الصدق» «العفة» «التواضع» إِنِّي أُرِيدُ مِنْ كُلِّ عَبْدٍ قَلْبَهُ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۴۱). وی عامل محبت را اصلی مهم از اصول دین می‌داند و معتقد است که این عامل از بروز جنایات و اعمال فریبکارانه در جامعه ممانعت می‌کند: «نُسَبِّحُكَ بِأَنَّكَ جَعَلْتَ المحبةَ قَاعِدَةً كُبْرَىٰ مِنْ قَوَاعِدِ الدِّينِ» (همان: ۴۵). محبت حتی در رفتار با کافر نیز مورد تأکید «الصقال» می‌باشد: «لَا طِفْوَهُ وَأَنْسُوهُ وَأَحْسِنُوا إِلَيْهِ وَلَا تَنْفَرُوهُ إِلَىٰ أَنْ يَهْتَدِيَ وَيَرْعُوِيَ عَنْ ضَلَالِهِ وَمُكَابَرَتِهِ» (همان: ۱۸۵).

اصل محبت در آموزه‌های دینی نیز بسیار مورد تأکید است. امام صادق می‌فرماید: «هَلِ الدِّينُ إِلَّا الْحُبُّ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۸/۸۰)، همچنین امام علی (ع) در وصیت به حَسَنین در رابطه با ملاطفت با ابن ملجم می‌فرماید: «احسبوا هذا الأسير وأطعموه واسقوه وأحسنوا إيساره» (الحمیری، ۱۴۱۳: ۸/۱۴۳). در این بخش نیز رابطه‌ی زبرمتنیت مشاهده می‌شود؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در تأیید مضامین احادیث است.

اصول صداقت و تواضع از اصول اخلاقی و از ملاک‌های دینداری نزد «الصقال» می‌باشند:

«نُسَبِّحُكَ يَا أَصْدَقَ الْقَائِلِينَ لِأَنَّكَ أَمَرْتَنَا بِأَنْ نَصْدُقَ فِي الْحَدِيثِ وَالْوَعْدِ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۴۶)؛
«نُسَبِّحُكَ لِأَنَّكَ أَمَرْتَنَا بِأَنْ نَتَوَاضَعَ فَتَعَلَّمْنَا بِالتَّوَاضُعِ أَنْ نَكْرَهُ حُبَّ الدَّاتِ وَنَدْرَأَ عَنَا الطَّمَعُ» (همان: ۴۷).

در آموزه‌های دینی این دو اصل بسیار مورد تأکید می‌باشند؛ امام علی (ع) درباره ی صداقت و تواضع می‌فرماید: «تَحَرِّي الصَّدَقِ وَتَجَنُّبُ الْكَذِبِ أَجْمَلُ شِيْمَةٍ» (آمدی، ۱۳۸۳: ۲۱۷)، «علیک بالتواضع فَإِنَّهُ مِنْ أَعْظَمِ الْعِبَادَةِ» (مجلسی، ۱۴۲۱: ۷۵/۱۱۹).

در این بخش‌ها نیز، رابطه ی زبرمتنیت وجود دارد؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در تأیید مضامین احادیث است. تقید عملی به تسبیحات چهارگانه‌ی محبت، صدق، عفت و تواضع که یادآور تسبیحات اربعه‌ی مسلمانان می‌باشد، به تعبیری نشانه‌ی انسان کامل در آرمانشهر "الصقال" است.

اتصاف به نیکی‌ها از دیگر ملاک‌های دینداری نزد "الصقال" است. او خطیبان بی‌عمل را نکوهش می‌کند و آن‌ها را به اتصاف عملی قبل از دعوت زبانی سفارش می‌کند:
«إِنِّي أَنْصَحُ الْوَاعِظِينَ الَّذِينَ يَصْعَدُونَ فِي الْمَنَابِرِ يَنْهَوْنَ عَلَىٰ هَا وَيَأْمُرُونَ وَيَنْصَحُونَ وَيَحْذَرُونَ أَنْ يَعْمَلَ كُلُّ مِنْهُمْ بِنَصِيحَةٍ وَاحِدَةٍ مِنْ كُلِّ عِظَةٍ يَلْقِيهَا، فَإِذَا عَمِلَ ضَمِنَتْ لَهُ الْجَنَّةُ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۵۳).

در اینجا "الصقال" خود را نه یک نویسنده، بلکه به‌عنوان یک خطیب و واعظ مطرح می‌کند. این دیدگاه او دو آیه‌ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (صف/۲) و «اتَّأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (بقره/۴۴) را تداعی می‌کند که رابطه‌ی زبرمتنیت با گشتار کمی افزایشی مشاهده می‌شود.

احترام به انسان و حق حیات او از ملاک‌های دینداری مورد تأکید "الصقال" است. او در نکوهش قتل نفس می‌نویسد:

«أَمَّا الَّذِي يَقْتُلُ وَهُوَ يَحْسِبُ أَنَّهُ يَقْرَبُ قُرْبَانًا لِلَّهِ تَعَالَىٰ فَيُعَدُّ قَاتِلًا وَيُعَاقَبُ وَيُعَاقَبُ مَعَهُ ذَاكَ الَّذِي أَغْوَاهُ وَأَمَرَهُ عِقَابًا لَا أَشَدَّ مِنْهُ وَلَا أَقْوَىٰ، وَهُوَ لَا يَخْرُجُ مِنْ زُحُلٍ إِلَّا بَعْدَ خُرُوجِ آخِرِ سَجِينٍ بِعَشْرِينَ أَلْفَ سَنَةٍ، وَبَعْدَ ذَلِكَ يَنْقَلُ إِلَى الْمَرِيخِ لَا يَكْلَمُهُ أَحَدٌ فِيهِ وَلَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۷۴).

به همین مضمون در قرآن کریم دو آیهی «مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا» (نساء/۹۳) و «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» (مانده/۳۲) وجود دارد. در این بخش براساس نظریه‌ی ترامتیت، رابطه‌ی زیرمتمتیت قابل استنتاج است؛ زیرا مؤلف با گشتار کاربردی، از عنصر توصیف جهت توسعه‌ی زیر متن بهره برده است. پرهیز از پیچیدگی‌های زبانی و ادبی، استفاده از واژگان قوی و تأثیرگذاری چون «يَقْتُلُ - يُعَاقِبُ - يَغْوِي» توصیف مکان‌های عذاب «مَرِيخ - زَحَل» تکرار کلمه‌ی «يُعَاقِبُ» که بر شدت عقاب تأکید دارد، باعث شده تا پیام متن به راحتی درک شود و ترس و وحشت ناشی از عمل قتل و تصویری زنده و ترسناک از جهنم در ذهن مخاطب ایجاد شود.

امید به رحمت خداوند از ملاک‌های دینداری نزد «الصقال» است:

«قَالَ لِي الْقَاضِي الْأَكْبَرُ تَصْبِرُ وَلَا تَيَاسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا تَقْتَرِ عَنْ حَمْدِهِ وَشُكْرِهِ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۳۰). «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى غَفَّارُ الذُّنُوبِ» (همان: ۳۲). «يَا اللَّهُ لَقَدْ تَبْنَا إِلَيْكَ قُتُبَ عَلَيْنَا وَاغْفِرْ لَنَا وَتَدَارِكْنَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (همان: ۴۴).

با توجه به حضور واژگان «لَا تَيَاسُ، غَفَّارُ الذُّنُوبِ، أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ»، می‌توان رابطه‌ی بینامتنی صریحی بین عبارات «الصقال» با آیات «لَا تَيَاسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيَاسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ» (یوسف/۸۷)، «إِسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا» (نوح/۱۰) و «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِإِخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ» (اعراف/۱۵۱) را استنتاج کرد.

کسب مال طیب از ملاک‌های دینداری نزد «الصقال» است. او خوردن مال یتام و زنان بیوه را به خوردن آتش تعبیر می‌کند:

«مَنْ أَكَلَ مَالَ الْيَتِيمِ وَالْأَيْمِ فَقَدْ أَكَلَ جَمْرَةً لَا تَخْمُدُ وَاسْتَمَطَرَ عَلَيْهِ اللَّعْنَاتُ تَتَرَى الْوَاحِدَةَ بَعْدَ الْأُخْرَى» (الصقال، ۲۰۱۳: ۷۱).

او در داستان خود، از کارکرد زیبایی‌شناسی توصیف در داستان استفاده کرده و با استفاده از تشبیه این گناه به «جمره» یا آتش کوچکی که خاموش نمی‌شود و نشان از ماندگاری و آثار مخرب این عمل دارد، همچنین استعاره در «استمطر علیه اللعنات» و تکرار و تأکید بر عذاب در «تَتَرَى الْوَاحِدَةَ بَعْدَ الْأُخْرَى»، زشتی و عواقب این عمل فبیح را برای خواننده تصویرسازی کرده است. این بیان «الصقال» بر اساس ترامتیت زنت با آیه‌ی «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا» (نساء/۱۰) رابطه‌ی بینامتنی صریح دارد.

یکی دیگر از اصول اخلاقی در زهرة عفت و پاکدامنی است:

«سُبْحَانَكَ يَا مُطَهِّرَ الْمُضَاجِعِ لَأَنَّكَ أَمَرْتَنَا بِأَنْ نَتَعَفَّفَ فَخَتَمْتَ عَلَيَّ قُلُوبَنَا بِالْعَفَّةِ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۴۶).

“الصقال” عفت را این‌گونه تعریف می‌کند:

«إِذَا كَفَفْتَ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَكَ وَلَا يَجْمُلُ بِكَ قَوْلًا وَفِعْلًا فَقَدْ عَفَفْتَ» (همان: ۱۲۶). او عفت را مانعی در برابر کینه‌توزی و شهوت‌رانی می‌داند و با استفاده از مجاز در «مطهر المضاجع» و استعاره در «قلوب»، توجه مخاطب را به معنا جلب کرده است. عقیده او با آیه‌ی ۳۳ سوره‌ی نور که می‌فرماید: «وَلَيْسَتَغْفِبِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» در یک راستا قرار دارد. در این بخش بر اساس نظریه‌ی ژنت رابطه‌ی بینامتنی ضمنی قابل مشاهده است.

جهاد در راه خدا نزد “الصقال” ارزش والایی دارد و به عنوان یکی از ملاک‌های دینداری معرفی می‌شود که باعث بخشش گناهان می‌گردد:

«إِنَّ الَّذِينَ يُقْتَلُونَ فِي الْحُرُوبِ وَهُمْ مَأْمُورُونَ بِهَا تُغْفَرُ ذُنُوبُهُمْ بِدَمَائِهِمْ وَيَعُودُونَ إِلَى الزَّهْرَةِ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۷۴).

مؤلف با استفاده از دو فعل مجهول از باب تکریم مفعول (مجاهدان في سبيل الله) ارزش جهاد در راه خدا را برای مخاطبان تشریح می‌کند. در این بیان او رابطه‌ی بینامتنی ضمنی با آیه‌ی «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» (آل عمران/۱۶۹) وجود دارد. “الصقال” نظافت را اصلی مهم و از ملاک‌های دینداری به شمار می‌آورد:

«التَّطَافَةُ قَاعِدَةٌ مِنْ قَوَاعِدِ الدِّينِ. التَّطَافَةُ سِرٌّ مِنْ أَسْرَارِ الْحِكْمَةِ...» (الصقال، ۲۰۱۳: ۷۴).

آنچه که از این تعبیر برداشت می‌شود با حدیث «التَّطَافَةُ مِنَ الْإِيمَانِ. تَتَطَفَّوْا بِكُلِّ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَنَى الْإِسْلَامَ عَلَى التَّطَافَةِ» (متقی، ۱۴۱۹: ۱۲۳/۹) پیامبر اسلام رابطه‌ی بینامتنی ضمنی دارد.

از نظر “الصقال” اختلاف ادیان، در اصول نیست؛ بلکه در بعضی احکام است و هر پیامبری آن حکم را برای تهذیب امت خود یا حفظ سلامتی آن‌ها وضع کرده است:

«أَمَّا الْاِخْتِلَافَاتُ الَّتِي يُشِيرُونَ إِلَيْهَا فَلَيْسَتْ بِأَسَاسِيَّةٍ طَبِيعِيَّةٍ بَلْ هِيَ وَضِيعَةٌ يَحِقُّ لِكُلِّ نَبِيٍّ وَرَسُولٍ وَضَعَهَا لِيَهْدِيَ بِهَا أُمَّتَهُ وَيَحْفَظَ لَهُمْ صَحَّتَهُمْ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۱۷۹).

او برخلاف انحصارگرایان دینی که فقط آموزه‌های یک دین را می‌پذیرند، دیدگاه پلورالیسمی دارد و هر دینی که عشق به خدا و خلاق و اجتناب معاصی را تأکید کند، را مقبول می‌داند. در مجموع محور دین در آرمانشهر صفال، جایگاه ویژه‌ای دارد. او ساکنین زهرة را موحد، مهربان، صادق، متواضع، عفیف، بری از رذایل اخلاقی و نظیف معرفی می‌کند و مردم سوریه و تمام کسانی که داستان ساکنان زهرة را مطالعه می‌کنند را به تأسی از آنان فرا می‌خواند. با توجه به رابطه‌ی بینامتنی و زبرمتنی که بین آیات و روایات و دیدگاه‌های «الصقال» وجود دارد، تأثیرپذیری زبرمتن (رمان لطائف) از زیرمتن (آموزه‌های دینی) نمود ویژه‌ای دارد و تأثیرمحیط اسلامی و آموزه‌های دینی بر اندیشه‌های آرمانی او قابل ملاحظه است.

رهبری قضات

اصل رهبری، دومین شاخصه‌ی آرمانشهر «الصقال» است. رهبری هنر نفوذ بر مردم است؛ به گونه‌ای که از روی میل و اشتیاق در جهت دستیابی به هدف‌های گروه تلاش کنند (آقا پیروز، ۱۳۹۰: ۹۶) و رهبر کسی است که الهام‌بخش افکار و هدایتگر اعمال است.

طراحان آرمانشهر به فراخور دیدگاه‌های خود، اشخاصی با خصوصیات خاص نظیر حکما و کشیشان را به‌عنوان رهبر آرمانشهر معرفی کرده‌اند؛ فارابی، افلاطون و فرانسیس بیکن^۹ معتقد بودند که حاکم، باید حکیم باشد. کامپانلا^{۱۰} جامعه‌ای را به‌تصویر می‌کشد که کشیشان رهبران آن هستند. آگوستین^{۱۱} نیز معتقد است که همیشه مردانِ خدا ترس باید در رأس حکومت باشند (جعفری‌فرد، ۱۳۹۱: ۳۰).

رهبری در آرمانشهر صفال، بر عهده‌ی قاضیان است؛ شاید به این علت باشد که خود او سال‌های متمادی در علم حقوق فعالیت داشته. روایت، قضات را در رأس هرم طبقاتی جامعه‌ی زهرة قرار می‌دهد. قاضی در زهرة نقش اصلی را بر عهده دارد و به‌عنوان امام، کاهن، مفتی، طبیب و مصلح مطرح می‌شود:

«فإنَّ القاضي عندهنا هو الجبر والكاهن والإمام الذي عني بحُورته وكهنته وإمامته. وهو الأستاذ والحاكم والمفتي والخطيب والطبيب والمُصلح» (الصقال، ۲۰۱۳: ۵۱).

از نظر صفال، قضات زهرة، در علم، فضایل و اخلاق بر دیگران برتری دارند و پیشرفت، موفقیت و سعادت مردم اولویت اول آن هاست «لا شك في أنَّ القضاة عندهنا يمتازون عن غيرهم بالمداركِ

والعلوم وبالفضائل والمناقب لقد وقفوا نفوسهم على خدمة الخليفة فلا يهمهم غير تقديمها ونجاحها وسعادتها». (همان: ۵۰)؛ همواره در حال کسب دانش و تدبر هستند، بندگان را با کلمات محبت‌آمیز خطاب می‌کنند، از روی هوای نفس سخن نمی‌گویند و در علوم مختلف صاحب نظر هستند:

«يُخاطبون العباد على اختلاف طبقاتهم بكلمات رقيقة عذبة، فيشهي السامع أن لا يقطع القاضي خطابه فإنهم رصينون لا ينطقون عن الهوى يحاجون و يفحمون المعترضين لأنهم راسخون في العلم» (همان: ۴۸).

این عبارت "الصقال" تداعی‌گر آیات «وَمَا يُنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (نجم/۳) و «وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ...» (صف/۲) است که بر اساس نظریه‌ی ژنت روابط بینامتنی صریح مشاهده می‌شود. ویژگی‌های ترسیمی "الصقال" برای قضات در آرمانشهر زهره، تداعی‌کننده‌ی ویژگی‌های مطلوب قضات در اسلام است. قاضی باید حتی در نوع نگاه خود و خطاب‌کردن، عدالت را رعایت کند. در این رابطه امام علی (ع) به محمد بن ابی بکر می‌نویسد: «وإذا أنت قضيت بين الناس فأخفّض لهم جناحك و ألن لهم جانبك و أبسط لهم وجهك و آس بينهم في اللحظة و النظرة حتى لا يطمع العظماء في حيفك لهم و لا يياس الضعفاء من عدلك عليهم» (نهج البلاغة، ۱۳۸۶: ۳۶۲). "الصقال"، حکمت، حلم، عدل و علم را شرط قضاوت می‌داند: «تريد الامة رجالاً يحافظون على حقوقها و يراعون كل أمورها و أما أنتم فتضيعون الحقوق من غير أن تعلموا». (الصقال، ۲۰۱۳: ۷۱). در نظر او بسیاری از قضات کراهی زمین شایسته‌ی منصب قضاوت نیستند.

"الصقال" با مطرح‌کردن نقش قضات در سرزمین زهره و بیان ویژگی‌های مطلوب آنان، به فساد و عدم شایستگی برخی از قضات و وکلا اشاره می‌کند و سیستم قضایی و اداری سوریه را به بوته‌ی نقد می‌کشانند.

تکریم مقام زن

زن و جایگاه او از موضوعات مهم در ادوار مختلف بوده است؛ زیرا زن در رشد و کمال جامعه نقش مهمی دارد. تاریخ بیانگر ظلم‌های فراوانی است که نسبت به زنان اعمال شده؛ تا جایی که برخی جوامع او را از مرحله‌ی انسانیت فروتر می‌دانستند. با ظهور ادیان ابراهیمی زنان تا مدتی از

ستم در امان ماندند؛ اما پس از مدتی آن ادیان دچار انحرافات گردید و همان بی‌عدالتی بر آنان اعمال می‌شد. حضرت مسیح (ع) دین خود را دین رحمت معرفی نمود؛ برای او زن و مرد تفاوتی نداشت. اما پس از عیسی مسیحیت دچار تحریف‌شد و نسخه‌های گوناگون انجیل دیدگاه متفاوتی را در مورد مقام زن اظهار نمودند. در مسیحیت تحریف‌شده، خلقت زن وابسته به خلقت مرد است. زن همان حوای مجسم است که آدم را فریب داد و تمامی زنان پس از او نیز این خطاکاری را به ارث برده‌اند و عیسی برای پاک کردن انسان‌ها از این گناه به صلیب کشیده‌شد (نوید، ۱۴۰۲: ۶). در این آئین هدف از خلقت زن، همنشینی با مرد و آفرینش وسیله‌ای برای فرزندآوری بیان شده است. اما در اسلام زن و مرد از جایگاهی مساوی برخوردار بوده و ملاک ارزش افراد، تقوای آنان است: «وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا» (نساء/۱۲۴).

در آرمانشهر «الصقال» زن جایگاه ویژه‌ای دارد. نگاه وی به زن، نگاهی انسانی و پیشرفته است. او ملاک تمدن و انسانیت در یک جامعه را توجه به منزلت زنان و حقوق برابر آن‌ها با مردان می‌داند:

«إِذَا نَزَلَتْ عَلَى قَوْمٍ وَأَرَدَتْ أَنْ تَعْرِفَ مَنْزِلَتَهُمْ مِنَ الْمَدِينَةِ الْحَقَّةَ فَسَلِّ عَنْ نِسَائِهِمْ فَإِنْ كُنَّ مِثْلَهُمْ فِي الْحَقِّ فَقَدْ بَلَغُوا مِنَ الْحَضَارَةِ وَالْإِنْسَانِيَةِ الْمَنْزِلَةَ الرَّفِيعَةَ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۱۶۳).

او جایگاه زنان در زهرة را مانند مردان، حتی گرامی‌تر از آنان می‌داند؛ زیرا آن‌ها متولی امر تربیت در خانواده می‌باشند:

«إِنَّ النِّسَاءَ فِي الزَّهْرَةِ كَالرِّجَالِ بَلْ هُنَّ مُكْرَمَاتٌ أَكْثَرُ مِنْهُمْ لِأَنَّهُنَّ يَتَعَبْنَ وَيَسْتَغْلْنَ مِثْلَهُمْ وَأَكْثَرُ وَهُنَّ أَهْمُ مِنْهُمْ لِتَقَاتْنَهُنَّ فَنَ التَّرْبِيَةِ وَالتَّهْذِيبِ» (همان: ۱۶۲).

این دیدگاه مرقی، یادآور مقام زن در آموزه‌های دینی است. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «ما أَكْرَمَ النِّسَاءَ إِلَّا كَرِيمٌ وَمَا أَهَانَهُنَّ إِلَّا لَيْئِمٌ» (پابنده، ۱۳۸۲: ۳۱۸). همچنین درباره‌ی نیکی به زنان می‌فرماید: «اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا وَإِنكُمُ أَخَذْتُمُ بِأَمَانَةِ اللَّهِ...» (مجلسی، ۱۴۲۱: ۶۲۸) که با توجه به نظریه‌ی ترامنتیت «ژنت»، رابطه‌ی زیرمتنیت مشاهده می‌شود؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در تأیید مضامین احادیث است.

«الصقال» زنان را بزرگ می‌شمرد و آن‌ها را به علم آموزی توصیه می‌کند تا بزرگی و احترامشان در چشم مردان بیشتر شود:

«يا أَيُّهَا الْمَرْأَةُ إِنَّكَ الْعَظِيمَةُ اعْظَمَ مِمَّا تَعْلَمِينَ. تَعَلَّمِي لِيَرَى الرِّجَالُ مِنْكَ عَظَمَةَ مُزَيَّنَةٍ بِالْمَحَبَّةِ الْخَالِصَةِ السَّالِمَةِ مِنْ شَائِبَةِ التَّنْقِلِ وَالْمَلَلِ وَهُمْ يَحْتَاجُونَ إِلَى إِثْبَاتٍ فَتَقْوِي قُلُوبَهُمْ بِكَ وَ يَحْتَرِمُونَكَ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۹۹).

همچنین به مردان سفارش می‌کند که از ستم به زنان در جهت ارتقای شأن خانواده، خودداری کنند:

«المرأة إذا رَقَّتْ رَقَّتْ أولادُكَ و انتفعتمُ كُلُّكُمْ بِهَا و إن اِهْمَلْتَهَا وَضَعَتْهَا أَضَعَتْ مُسْتَقْبَلَ عِيَالِك و عِشْتُمْ وَضِيعِينَ مُهَانِينَ» (همان: ۱۶۳).

او برهنگی و اختلاط زن و مرد را از مظاهر فرهنگ غرب و جنایتی اجتماعی می‌داند که سبب سلب آرامش زن و مرد در جامعه می‌شود:

«إِنَّ الْعَفِيفَةَ لَا تُظْهَرُ لِلرِّجَالِ مَا خَفِيَ مِنْ مَحَاسِنِهَا بِمَا تَتَّخِذُهُ مِنَ الشُّفُوفِ الَّتِي لَا تَصُونُهَا إِذَا أَظْهَرَتْهُ فَقَدْ تَصَبَّتْهُمْ. إِنَّ الْمَرْأَةَ الْحَصَنَاءَ الْمُدْرِكَةَ الْحَقَائِقَ لَا تَتَزِينُ بِالْحُلَى الْكَثِيرَةِ الَّتِي هِيَ زِينَةُ الصَّغِيرَاتِ الضَّعِيفَاتِ الْعُقُولِ بَلْ تَتَزِينُ بِالْمَزَايَا وَالْفَضَائِلِ» (همان: ۱۲۶).

باتوجه به نظریه «ژنت»، دیدگاه "الصقال"، رابطه‌ی زبرمتیت با این حدیث پیامبر (ص) دارد: «الحياءُ حسنٌ وَ هُوَ مِنَ النِّسَاءِ أَحْسَنُ وَ امْرَأَةٌ لَاحِيَاءٌ لَهَا كَطَعَامٍ لَا مِلْحَ لَهُ» (پابنده، ۱۳۸۳: ۵۷۸)؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در جهت گسترش زبرمتن و تأیید مضمون زیرمتن است.

"الصقال" زنان زمین را از خضاب و آرایش، نهی می‌نماید و توصیه می‌کند که مانند زنان زهره، به کسب علم، تربیت فرزندان، آشپزی و خیاطی بپردازند:

«أَلَا إِنَّهُنَّ يُمَوِّنَ عَقُولُهُنَّ بِالْعُلُومِ وَ الْمَعَارِفِ وَ الْفُنُونِ وَ تَهْذِيبِ الْأَوْلَادِ وَ تَتَّقِنُهُمْ وَ يُطْلَيْنَ قُلُوبَهُنَّ بِالْمَحَبَّةِ وَ الصَّدَقِ وَ الْعِفَّةِ وَ التَّوَاضُعِ وَ يَخْضِبْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَ يَحْجُلْنَ بَنَانَهُنَّ وَ يَغْتَمِسْنَ بِالْخِیَاطَةِ وَ الطَّبْخِ وَ تَرْتِيبِ الْبَنِینِ وَ الْمَنَازِلِ وَ يَكْحُلْنَ عِیُونَهُنَّ بِرَدِّهَا عَنِ الْمَنَاطِرِ الْمَنْهِيَةِ عَنْهَا فِیَا لِسَعَادَتِنَا وَ یَا لِعَاسَتِكُمْ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۱۴۰).

بی‌شک زنان عهده‌دار نقش تربیتی جامعه هستند؛ چرا که انسان‌ها در خانواده تربیت می‌شوند و سپس وارد اجتماع می‌گردند؛ از این‌رو زن مهم‌ترین مسئولیت را در خانواده دارد. با توجه به اصل

خلقت انسانی، فرقی بین زن و مرد نیست و تفاوت‌های زن مرد ناشی از مسئولیت بیشتر مرد و وظیفه‌ی بیشتر او در قبال خانواده و جامعه است.

تعلیم و تربیت

چهارمین شاخصه‌ی آرمانشهر "الصقال"، تعلیم و تربیت است. تربیت فعالیتی هدفمند و دو سویه میان مربی و مرتبی به منظور پرورش شخصیت مرتبی در جنبه‌های گوناگون فردی، اجتماعی، اخلاقی و عقلانی است (همت بناری، ۱۳۹۰: ۸). در تربیت، هدف، شکوفایی همه‌ی قابلیت‌های بالقوه‌ی انسان است؛ ولی هدف از تعلیم، انتقال معلومات است. با این وجود هیچ تعلیمی بدون تربیت محقق نمی‌شود و هیچ تربیتی بدون تعلیم امکان‌پذیر نیست.

در زهرة تعلیم و تربیت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و افراد از کودکی تحت تعلیم قرار می‌گیرند. "الصقال" تربیت را علم حیات‌بخش و سلامتی جامعه را مرهون تربیت صحیح می‌داند:

«فإنَّ التَّربِيَةَ عِلْمٌ عَالٍ يَجِبُ دَرُسُهُ بَتَّانٍ وَتَفَهُمٌ فِي جَمِيعِ الْمَدَارِسِ لِأَنَّ فِيهِ حَيَاةَ الْإِنْسَانِ»
(الصقال، ۲۰۱۳: ۸۸).

"الصقال" در بخش‌هایی از رمان توصیه‌های تربیتی دقیقی را مطرح کرده که نشان از فرهنگ علمی او دارد. او پدر و مادر را به‌عنوان اولین مربی کودکان، از دشنام‌دادن، تحقیر و دروغ‌گفتن نهی می‌کند؛ زیرا معتقد است که این رذایل در فرزند هم بروز می‌کند. توصیه او به پدر و مادر این است که در مقابل فرزند مهربان و آرام باشند و او را بر اساس عزمی استوار و قلبی مطمئن پرورش دهند:

«لِيَكُونَ أُمَامَةً لَطِيفِينَ رَقِيقِينَ وَدِيعِينَ بَشُوشِينَ. لِيَكُونَ حَلِيمِينَ أُنِيسِينَ سَاكِنِينَ هَادِثِينَ. لِيَجْتَنِبَا أَيْضًا التَّحْقِيرَ وَالتَّعْيِيبَ لئَلَّا يَتَكَشَّفَا فَإِنَّ الْوَلَدَ كَالْبَيْعَا» (همان: ۸۶).

در آموزه‌های دینی، والدین مهم‌ترین نقش را در تربیت کودک برعهده دارند. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابَكُمْ» (پابنده، ۱۳۸۲: ۲۳۹). همچنین در جایی دیگر می‌فرماید: «أَحْبُوا الصَّبِيَّانَ وَارْحَمُوهُم وَإِذَا وَعَدْتُمُوهُم شَيْئاً فَفُوا لَهُمْ فَإِنَّهُمْ لَا يَدْرُونَ إِلَّا أَنْكُمْ تَرْزُقُونَهُمْ» (کلینی، ۱۳۸۵: ۴۹/۶). با توجه به قرابت دیدگاه‌های "الصقال" در باب تعلیم و تربیت با آموزه‌های دینی در این بخش می‌توان رابطه‌ی زبرمتنیت را استنتاج کرد؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در تأیید مضامین احادیث است.

“الصقال” نقش دین را در بحث تربیت حائز اهمیت می‌داند و به والدین سفارش می‌کند که جهت ترقی افکار فرزندان و اصلاح خطاهای آنها تلاش کنند و آنان را بر اساس قوانین دین تربیت کنند تا مانعی برای انجام محرمات باشد:

«لِيُؤدَّبَ عَلَى الدِّينِ لِيَكُونَ حَاجِزاً يَرْذَهُ عَنِ الْمُحَرَّمَاتِ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۸۷).

همچنین وی از والدین می‌خواهد تا فرزندان را از معاشرت با افراد ناصالح منع کنند:

«لِيُمنَعَ الْوَلَدُ مَنْعاً شَدِيداً مِنْ مَعَاشِرَةِ الصَّبِيَّانِ غَيْرِ الْمَهْدِيِّينَ وَ عَنِ مُلَاعَبَتِهِمْ وَ سَمَاعِ أَحَادِيثِهِمْ» (همان: ۸۷).

همچنین آنان را از کتک‌زدن فرزندان باز می‌دارد؛ زیرا نبوغ را در آنها سرکوب می‌کند:

«لَا يُضْرَبُ الْوَلَدُ فَإِنَّ الضَّرْبَ يُخَمِدُ فِيهِ جَذْوَةَ الذِّكَاةِ فَتَنْتَفِئُ شُعْلَةُ النَّشَاطِ» (همان: ۸۸).

توصیه‌ی “الصقال” به پدر و مادری که نمی‌توانند چنین مواردی را رعایت کنند، این است که فرزندی را به دنیا نیاورند؛ زیرا به خودشان و جامعه ظلم کرده‌اند.

او معتقد است که در مدارس باید به علم و ادب به صورت توأمان توجه شود و در کنار علم، تقوا و اخلاق اساتید هم مدنظر باشد. نویسنده زمینیان را از اتلاف وقت در قهوه‌خانه‌ها و مراکز لهو و لعب نهی می‌کند و بهترین کار را گذراندن وقت با خانواده می‌داند:

«قَالَ وَالَّذِي لَيْسَ فِي الزَّهْرَةِ مَلَأٌ وَلَا مَرَاقِصٌ إِنَّ سَكَّانَ الزَّهْرَةِ لَا يَعْرِفُونَ الْعِذْرَاتِ وَ الْمُنْتَدِيَاتِ وَ هُمْ يَعِجِبُونَ مِنْكُمْ كَيْفَ تَتَلَهَّوْنَ بِهَا عَنْ نِسَائِكُمْ وَ أَوْلَادِكُمْ وَ شُؤْنِكُمْ» (همان: ۱۱۸).

“الصقال” توجه به مقتضیات زمان و شرایط جامعه را در تعلیم و تربیت ضروری می‌داند:

«... أَلَمْ يُدْرِكُوا أَنَّ قِيَمَةَ الْإِنْسَانِ مَا يَعْلَمُهُ؟ أَلَمْ يَشْعُرُوا أَنَّ زَمَنَ أَوْلَادِهِمْ أَصْبَحَ غَيْرَ زَمَنِهِمْ وَأَنَّ هُمْ إِنْ غَادَرُوهُمْ جُهَلَاءَ صَلَّوْا بِجَهْلِهِمْ وَأَصْبَحُوا وَرَاءَ الْبَشَرِ؟» (همان: ۱۰۳).

این بیان او با حدیث امام علی (ع): «لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى آدَابِكُمْ، فَإِنَّهُمْ مَخْلُوقُونَ لِزَمَانٍ غَيْرِ زَمَانِكُمْ» (مدائنی، ۱۴۰۴ق: ۲۶۷) که بر شرایط زمان در تربیت تأکید می‌کند، رابطه‌ی بینامتنی ضمنی دارد.

ترجیح زندگی روستایی

پنجمین شاخصه‌ی آرمانشهر “الصقال”، ترجیح زندگی روستایی می‌باشد که در اکثر آرمانشهرها مورد تأکید بوده است. طراحان آرمانشهر، شهر را غرق در دردهای اجتماعی، ظلم حکام و دور از ارزش‌های اخلاقی می‌دانستند.

«الصقال» نیز اهالی شهرها را به عزیمت به روستا دعوت می‌کند؛ زیرا بنا به باور او در جامعه‌ی روستایی افراد با یکدیگر خصومتی نداشته و برای یکدیگر مزاحمتی ایجاد نمی‌کنند. روستایی وجود خود و خانواده‌اش را با هوای پاک و آب زلال و غذای ساده تقویت می‌کند؛ از حيله‌گری و دروغ‌گویی در معاملات می‌پرهیزد و از محیط‌های شهری که آلوده به لُهو و لعب هستند، دور می‌ماند «إِنَّ الزَّارِعَ يَقْوِي بَدَنَهُ وَأُبْدَانُ عِيَالِهِ بِالْهَوَاءِ النَّقِيِّ وَالْمَاءِ الصَّافِي. إِنَّ الْقَرْيَ بَعِيدَةٌ عَنِ الْمُنْتَدِيَاتِ وَالْمَلَاهِيِ وَالْمَرَاقِصِ وَالْمَلَاعِبِ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۳۴). آسایش، نشاط، صلح و آرامش در روستاها جریان دارد.

نویسنده طبیعت‌گرایی خود را همراه با دعوت به تعادل در تغذیه مطرح می‌کند: «إِنَّا نَأْكُلُ الْبَقُولَ مَطْبُوخَةً فِي الْغَالِبِ وَالْفَوَاكِهَ النَّاضِجَةَ النَّافِعَةَ لِنِمَاءِ الْجَسْمِ وَنَأْكُلُ اللَّبَنَ وَبَيْضَ بَعْضِ الطَّيُورِ أَيْضاً أَمَّا اللَّحُومُ فَلَا نَقْرِبُهَا لِأَنَّهَا غَلِيظَةٌ ثَقِيلَةٌ يَعْسُرُ هَضْمُهَا لَا نَسْتَعْبِدُ مِثْلَكُمْ لِلْأَكْلِ وَالشَّرْبِ لِأَنَّا أَرْقَى وَأَسْمَى مِنْكُمْ» (همان: ۱۲۲).

این دیدگاه او با آموزه‌های دینی قرابت دارد؛ به طور مثال در قرآن و احادیث توصیه‌هایی در مورد تغذیه با گیاهان آمده است. حضرت ابراهیم (ع) میوه‌ها را برای خوراک مؤمنین درخواست کرد: «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» (بقره/۱۲۶)؛ امام علی (ع) فرمودند: «لَا تَجْعَلُوا بَطُونَكُمْ مَقَابِرَ الْحَيَوَانِ» (مدائنی، ۱۴۰۴: ۲۶/۱)؛ همچنین امام صادق (ع) فرمودند: «لِكُلِّ شَيْءٍ حَلِيَّةٌ وَحَلِيَّةُ الْخَوَانِ الْبَقْلُ» (مجلسی، ۱۴۲۱: ۶۶/۱۹۹) با توجه به نظریه‌ی ترامنتیت «ژنت»، در این بخش می‌توان رابطه‌ی زبرمتنتیت را استنتاج کرد؛ زیرا بیان مؤلف با گشتار کمی افزایشی در تأیید مضامین احادیث است.

از نظر مؤلف، کشاورزی، بهترین حرفه و راه کسب رستگاری و موفقیت است: «أَطْلُبُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يُوفِّقَكَ إِلَى الْهَجْرِ لِتَقِلَّ فِي الْقَرْيَةِ آثَامُكَ وَتَهَوِّنَ عَلَيْكَ التَّوْبَةُ لَا تَطْلُبُوا التَّجَارَ وَالْفَلَاحَ مِنْ أَبْوَابِ الْحُكُومَةِ وَالسِّيَاسَةِ بَلْ أَطْلُبُوهَا مِنَ الْمَحْرَاثِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (الصقال، ۲۰۱۳: ۱۴۹).

در روایات اسلامی نیز کشاورزی شغل ارزشمندی محسوب می‌شود، امام صادق (ع) می‌فرماید: «الْكَيْمِيَاءُ الْأَكْبَرُ: الزَّرَاعَةُ» (کلینی، ۱۳۸۵: ۲۶/۵)؛ «الزَّارِعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُ النَّاسِ مَقَامًا وَأَقْرَبُهُمْ مَنْزِلَةً، يُدْعَوْنَ الْمُبَارَكِينَ» (همان: ۲۷/۵).

در اینجا نیز بین آراء و دیدگاه‌های "الصقال" و مضامین احادیث رابطه‌ی زیرمتنیت با گشتار کمی افزایشی وجود دارد. در روابط زیرمتنی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بین زیر متن و زیر متن و الهام بخشی کلی نمود دارد.

علم‌گرایی

علم‌گرایی و پیش‌بینی‌های علمی از ابعاد داستان‌های آرمانشهری می‌باشد. "الصقال" تقریباً صد سال قبل، اختراعات امروزی را با دقت بسیار بالایی توصیف کرده است. در بحث زندگی اجتماعی و فواید کشاورزی، خیال علمی نویسنده فعال می‌گردد و از ابزارآلاتی مانند دستگاه فاحص (سلامت‌سنج)، دستگاه محقق (دروغ‌سنج)، مرکبات نوری (سفینه فضایی)، السماع (تلفن همراه)، الناظور (تلسکوپ)، المعدل (کولر)، المطفئة (کپسول آتشنشانی)، الزارع (بذرکار مکانیکی)، القلاب (بیل مکانیکی)، الزافع (بالابر) و اصطلاحاتی از این دست، که جزء اختراعات ساکنان زهرة به شمار می‌آید، سخن به میان می‌آورد (الصقال، ۲۰۱۳: ۱۰۳).

او خواهان اصلاح زندگی از طریق گسترش علم و دانش است و با بیان اختراعات ساکنان زهرة، علم‌گرایی را ترویج می‌کند و مخاطبین خود مخصوصاً مردم سوریه را به علم‌آموزی و تلاش در جهت پیشرفت و الحاق به کشورهای توسعه یافته دعوت می‌کند.

در آموزه‌های دینی دانش جایگاه ویژه‌ای دارد، برای نمونه پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «خیرُ الدنیا و الآخرة مع العلم و شرُّ الدنیا و الآخرة مع الجهل» (مجلسی، ۱۴۲۱: ۱۷۰) همچنین امام علی (ع) می‌فرماید «العلم أصلُ کُلِّ خیرٍ و الجهل أصلُ کُلِّ شرٍّ» (آمدی، ۱۳۸۳: ۴۸). با توجه به ارزش علم در آموزه‌های اسلامی و تأکیدات "الصقال" می‌توان در این بخش رابطه‌ی فرامتنیت را استنتاج کرد.

نتیجه‌گیری

میخائیل الصقال در رمان "لطائف السمر"، به توصیف شهر خیالی زهرة با این شاخصه‌ها می‌پردازد: ۱- دین‌مداری با محوریت تسامح دینی و دوری از تعصب و تکیه بر اصول چهارگانه‌ی محبت، صداقت، عفت و تواضع ۲- قضاوت عادلانه و اصلاح نظام قضایی ۳- تکریم جایگاه زن

در جامعه ۴- تعلیم و تربیت افراد جامعه خصوصاً کودکان ۵- ترجیح زندگی روستایی ۶- علم‌گرایی و گرایش به کشاورزی مدرن.

دین‌مداری بیش از سایر شاخصه‌ها مورد تأکید «الصقال» می‌باشد؛ آموزه‌های مورد تأکید او عبارتند از: اعتقاد به خداوند یگانه، غفاریت و رحمانیت او، جایگاه والای انسان و حق حیات او، پایبندی به اصول محبت، عفت، صداقت و تواضع، کسب روزی طیب، جهاد در را خدا، اتصاف عملی به نیکی‌ها و نظافت.

زندگی در جامعه‌ی اسلامی و آشنایی با آموزه‌های دینی در افکار و ترسیم هر چه بهتر آرمانشهر «الصقال» مؤثر بوده است. در اندیشه‌های آرمانی او طیف‌های گوناگونی از گفتمان‌های دینی بازنگاری شده است. این ارتباط در جهت ایجاد نظام معنایی، شامل روابط بینامتنیت، زبر متنت و فرامتنیت می‌باشد که بسامد زبر متنت از سایر موارد بیشتر است.

بر اساس رابطه‌ی بینامتنیت می‌توان گفت «الصقال» به دلیل زندگی در محیط اسلامی و آشنایی با تعالیم اسلامی، تعدادی از آیات و احادیث را به صورت صریح یا ضمنی بازنگاری کرده است. رابطه‌ی زبرمتنت و گشتار کمی و کاربردی در این اثر بیانگر آن است که نویسنده گزاره‌های دینی و مذهبی که اکثراً موضوعات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اخلاقی دارند و راهکارهای مناسب برای زندگی اجتماعی نیکو و ایده آل را ارائه کرده‌اند را انتخاب نموده و با هنر توصیف که یکی از عناصر داستان است، مفاهیم آن عبارت‌های موجز را گسترش داده است. در روابط زبرمتنی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بین زیر متن (آموزه‌های دینی) و زبر متن (رمان لطائف) و الهام بخشی کلی نمود دارد. کار «الصقال»، تقلیدپذیری صرف از متون دینی نیست؛ او انواع ترامتنیت را به خدمت گرفته تا از نظر فنی و هنری قادر به توسعه‌ی متن رمان با روی آوردن به توصیفات مناسب و نیکو باشد. بیشتر این توصیفات بیانگر انگیزه‌ی نویسنده جهت تغییر و تحول دیدگاه‌ها و اندیشه‌های مخاطبین خود جهت ساختن جامعه‌ای ایده‌آل، روبه رشد و متعالی است.

پی‌نوشت‌ها

۱. Gerard Genette
۲. Transtextualite
۳. Julia kristeva
۴. Intertextualite

۵. Paratextualite
۶. Arcitextualite
۷. Hypertextualite
۸. Metatextualite
۹. Francis Bacon
۱۰. Tommaso Campanella
۱۱. Augustinus

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- نهج البلاغة، (۱۳۸۶). ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات پارسایان.
- آقا پیروز، علی، (۱۳۹۰). «رهبری در مدیریت اسلامی»، *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، ۱(۳): ۹۱-۱۱۶.
- آمدی، ابوالفتح، (۱۳۸۳). *غررالحکم و دررالکلم*، ترجمه: محسن موسوی، چاپ دوم، قم: دارالحديث.
- ایازی، محمد علی، (۱۳۸۰). «معیار دینداری»، *بشارت*، شماره ۲۶: ۱۵-۱۰.
- بوعلی، عبدالرحمن، (۲۰۱۴). «التناص و التناسب في النظرية الأدبية المعاصرة»، *الكوفة*، ۲(۶): ۹۵-۱۱۲.
- پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲). *نهج الفصاحة*، چاپ چهارم، تهران: دنیای دانش.
- جعفری فرد، مهدی، (۱۳۹۱). «آرمانشهر در گذر زمان»، *حکمت رضوی*، شماره ۲۶ و ۲۷: ۴۸-۲۵.
- الحمیری، عبدالله بن جعفر، (۱۴۱۳). *قرب الاسناد*، قم: مؤسسة آل البيت.
- دباغ، عائشة، (۱۹۷۲). *الحركة الفكرية في حلب*، بیروت: دارالفکر.
- راسخی لنگرودی، احمد، (۱۳۹۰). *افق‌های ناکجا آباد*، تهران: اطلاعات.
- الزغبی، احمد، (۱۹۹۵). *التناص نظرياً و تطبيقاً*، الاردن: مكتبة الكتاني اريد.
- الصقال، میخائیل، (۲۰۱۳). *لطانف السمر في سكان الزهرة والقمر*، الدوحة: وزارة الثقافة.
- عرب یوسف آبادی، فائزه، اختیاری، زهرا، مرتضایی، سیدجواد و بامشکی، سمیرا، (۱۳۹۲). «ترامتنیت در مقامات حمیدی»، *پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، ۱(۱): ۱۲۱-۱۳۹.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۸۵). *اصول کافی*، ترجمه: صادق حسن زاده، تهران: قائم آل محمد.
- الکیالی، سامی، (۱۹۶۸). *الادب العربي المعاصر في سورية (۱۹۵۰-۱۸۵۰)*، الطبعة الثانية: مصر: دارالمعارف.
- متقی، علی بن حسام الدین، (۱۴۱۹ق). *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، بیروت: دارالکتب العلمیة.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۲۱). *بحارالانوار*، قم: دارالاحیاء التراث الاسلامی.
- مدائنی، عزالدین، (۱۴۰۴ق). *شرح نهج البلاغه*، بیروت: دارالجليل.
- مرادخانی، کیانا، (۱۳۷۹). «بررسی تاریخیچه آرمانشهر و ضد آرمانشهر»، *کتاب ماه ادبیات و فلسفه*، ۳۸(۳): ۷۷-۷۲.
- میرصادقی، جمال، (۱۳۷۷). *واژه‌نامه هنر داستان نویسی*، تهران: کتاب مهناز.
- نامور مطلق، بهمن، (۱۳۸۶). «ترامتنیت مطالعه‌ی روابط یک متن با دیگر متن‌ها»، *پژوهشنامه علوم انسانی*، ۵۶(۵): ۸۳-۹۸.
- نوید، نفیسه، (۱۴۰۲). «بررسی تطبیقی جایگاه زن در ادیان ابراهیمی»، *الهیات*، ۱۶(۶۲): ۲۲-۱.

همت بناری، علی، (۱۳۹۰). «رابطه تعلیم تربیت با تأکید بر دیدگاه اسلام»، *اسلام و پژوهش های تربیتی*، ۳(۶): ۳۷-۵۰.

Abrams, M. H. (1993). *Glossary of literary Term*. Harcourt: Ithaca

Genette, Gerard. (1997). *Palimpsests: Literature in Second Degree*. Trans: Channa Newman and Calude Doubinsky. Lincoln: University of Nebraska Press.

دراسة خصائص المدينة الفاضلة في رواية «لطائف السمر في سگان الزهرة والقمر» لميخائيل الصقال نظراً إلى التعاليم الدينية (وفقاً لنظرية تجاوز النص لجيرار جينت)

مجتبى صادقي^١

على بيانلو^{٢*}

رضا افخمى عقدا^٣

على اصغر روان شاد^٤

المُلخَص

اليوتوبيا مدينة فاضلة يعيش فيها الإنسان بسعادة وهناء. وعلى مر التاريخ لقد رسم بعض الفلاسفة والأدباء ملامح المدينة الفاضلة التي يتطلعون إليها. في هذا السياق يتطرق الكاتب السوري ميخائيل الصقال، في رواية «لطائف السمر في سگان الزهرة والقمر» إلى تقديم رؤيته للمدينة الفاضلة. لقد حاول هذا البحث معتمداً على المنهج الوصفي - التحليلي إلى تحليل أهم مظاهر اليوتوبيا لدى الصقال، ثم استكشف التعاليم الدينية التي تبلورت في الرواية، وتحليل علاقة هذه التعاليم بنص الرواية استناداً إلى نظرية تجاوز النص لجيرارد جينت. تظهر نتائج البحث أن التدين، والحكم في العدل، وتكریم المرأة، والتعليم الصحيح، وتفضيل الريف على المدينة والاهتمام بالعلم الحديث هي أهم خصائص اليوتوبيا لدى الصقال. يؤكد ميخائيل الصقال في روايته على الإيمان بالله الواحد، والمكانة الرفيعة للإنسان، والتمسك بالمحبة والعفة والصدق والتواضع، والجهاد في سبيل الله، والتحلي العملي بالفضائل والنظافة. تُظهر الدراسة أن الرواية ترتبط بأنواع متعددة من النصوص الدينية وقد أسهمت هذه العلاقة في بناء منظومة دلالية يتجلى فيها النص الموازي، وشمولية النص، واتساعية النص، والتناص، ونقدية النص في نظرية جينت مع غلبة واضحة للعلاقات المتمثلة للنصوص الموازية. وتبرز كثرة الشواهد التي تستند إلى القرآن الكريم أو الأحاديث النبوية عمق تأثير الكاتب بالتعاليم الدينية، ودور هذه المرجعيات في رسم ملامح المدينة الفاضلة لديه.

الكلمات الدلالية: اليوتوبيا، التعاليم الدينية، تجاوز النص، ميخائيل الصقال، لطائف السمر.

^١ طالب دكتوراه للغة العربية وآدابها، فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد، يزد، إيران.

^٢ أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد، يزد، إيران.

^٣ أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد، يزد، إيران.

^٤ أستاذ مساعد في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة يزد، يزد، إيران.